

УДК 141.1

Р. І. Олексенко

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, завідувач кафедри філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ВІД “НОМО ECONOMICUS” ДО “НОМО CREATIVUS” У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Не вирішеною досі є проблема співвідношення індивідуалізму і суспільних інтересів, де без правильного вирішення цієї проблеми не можна пояснити багато соціально-економічні питань. У цих умовах варто звернутися до витоків виникнення методологічного індивідуалізму та переходу від відомої класичної моделі поведінки людини “homo economicus” до моделі творчої людини “homo creativus”, яка здійснюється завдяки таким базовим положенням, як знання, інновації, науковість технології. Людина, безперечно, є неймовірно складним, неоднозначним і багатогранним феноменом і вже через це постає невичерпним джерелом філософського осмислення.

Серед авторів, котрі зверталися до теми людини і складових її внутрішнього світу, необхідно виділити праці класиків філософії, таких як Абельяр, Фома Аквінський, Б. Паскаль, С. К'єркегор, Ф. Ніцше; філософів ХХ століття – М. Бубер, К.Г. Юнг, М. Хайдеггер, Е. Фромм, Ж.-П. Сартр, Е. Левінас, а також вітчизняних філософів ХІХ–ХХ ст. – П. Чаадаєв, В. Соловйов, Н. Бердяєв, С. Франк, М. Мамардашвілі, П. Гуревич та інші [2].

Різні аспекти економічної культури на різних етапах досліджували представники соціології, філософії, культурології, етики, психології, релігієзнавства. Основні аспекти теорії економічної культури розглядаються у фундаментальних працях таких зарубіжних учених: Г. Гегеля, М. Вебера, А. Тофлера, В. Ойкена, Р. Уотермана, Т. Веблена, Дж. Коммонса, У. Мітчелла, Д. Норта, А. Сена. Саме вони здійснили перші спроби в дослідженні впливу звичаїв, традицій, ментальності й стереотипів на економічну поведінку індивідів у суспільстві [8].

Перехід до економіки знань (інноваційно-креативної), на думку багатьох учених, вимагає перегляду наявної парадигми “homo economicus”. Основою моделі людини економічної є раціональна поведінка, прагнення індивіда отримувати максимальний результат за мінімальних витрат в умовах обмеженості використовуваних можливостей і ресурсів. Однак така спрощена мотивація має обмежений характер, штучно звужує інтелектуальні можливості людини. Має йти розвиток цього типу людини в більш досконалий для економіки знань – homo creator.

Ідея «людини творчої» виглядає заманливо як живий дух і зміст постеконімічної діяльності людей. Її палко підтримує і пропагує відомий економіст і соціолог В. Іноземцев. В одній зі своїх робіт він підкреслює: «Становлення творчої діяльності являє собою сутність тих змін, які ми розглядаємо як постеконімічну революцію. Творчість – це принципово новий тип людської активності, вона не є елементом домінації протягом тисячоліть економічної організації».

Творча активність не створює ринкових благ і не викликає до життя ринкових принципів розподілу, оскільки метою творчого суб'єкта є не речове благо, а розвиток власної особистості. Творча активність не може бути піддана експлуатації, так як відчуження матеріальних або нематеріальних продуктів такої діяльності, навіть якщо воно має місце, не вступає в протиріччя з основною метою творить індивіда – його самовдосконаленням. Перехід від праці до творчої активності являє собою найфундаментальнішу зміну, що відбувається в сучасному суспільстві» [10, с. 278–279].

Особливості філософської ментальності часу у виборі моделей розвитку людини взаємно залежать від ідеології розвитку суспільства. Ідеологію розвитку суспільства створює спрямованість розвитку держави й видимі проблеми розвитку в загальному проблемному полі – свідомість, духовно-тілесне, досвід, феномен, інтроспекція, свобода волі, творчість, особистісне, мова, детермінізм і відповідальність, природний і штучний інтелект тощо [3].

Два сторіччя в економічній теорії вважалося природним і непогіршним положення про особливу людину, яку називали “homo economicus” («економічна людина»). Цей тип передбачав, що дотримувана людиною економічна вигода, її економічний егоїзм, а в останнє сторіччя – прагнення до максимізації прибутку здатні забезпечувати як приватний, так і суспільний добробут, загальну гармонію інтересів і благополуччя в суспільстві.

Історія цих двох століть, повна суперечностей, із часом усе переконливіше показувала, що економічна діяльність людей, здійснювалась за типом «максимізація прибутку», що все більше призводило до малих і великих конфліктів, до суперечностей багатства й бідності, добра і зла, а також людини й природи [9]. Зміна співвідношення між людиною та суспільством, перетворення людини в головний чинник суспільно-економічного прогресу супроводжується глибокими змінами в самій людині («переростанням» людини економічної (homo economicus) у людини творчу (homo creator)). Методологічною основою пізнання глибоких змін у сучасному суспільно-економічному розвитку є створена К. Марксом теорія й методологія періодизації історії на основі економічного принципу [12].

Сучасна економічна теорія не може не враховувати творчу діяльність індивіда [6]. Тому потрібно розглянути модель творчої людини – “homo creativus”, запропоновану англійською економістом Дж. Фостером у роботі «Еволюційна макроекономіка» [4]. Розкриваючи сутнісний характер цієї моделі, автор акцентує увагу на тому, що головною відмінною рисою взаємодії людини з навколишнім середовищем є те, що люди не просто пасивно пристосовуються до зовнішніх впливів, вибираючи із заданих наборів, а й творчо змінюють зовнішній світ, створюють у ньому нові структури, утілюючи в життя різноманітні ідеї, концепції та інші продукти своєї уяви [1].

Модель творчої людини базується на усвідомленні того, що інноваційні процеси змінюють не види діяльності, а їхню технологічну здатність використовувати головну особливість людини, яка відрізняє її від інших біологічних створінь, – здатність генерувати нове знання. Це знаменує перехід від матеріальної до інтелектуальної економіки [7, с. 15].

Перехід від моделі “homo economicus”, основаної не так на діяльності, як на споживчому виборі, до моделі творчої людини (homo creativus) передбачає створення економіки, що базується на знаннях, інноваціях і наукомістких технологіях.

Закономірною особливістю нової моделі творчої людини є креативність, сутнісна основа якої – взаємодія таких структурних компонентів:

- компетентність як сума знань і досвіду;
- уміння творчо мислити, гнучкість і винахідливість у пошуку вирішення тієї чи іншої проблеми;

– мотивація, яка є складним процесом формування в суб'єкта внутрішніх спонукальних сил до дії під впливом зовнішніх стимулів і внутрішніх характеристик свідомості [5].

Згідно з А. Маслоу, креативність – це творча спрямованість, природжена, властива всім, але така, що втрачається більшістю під впливом середовища.

На думку американського математика Е. Торренса, креативність включає в себе підвищену чутливість до проблем, дефіциту або суперечливості знань, дії за визначенням цих проблем, пошуку їхніх рішень на основі висунення гіпотез, перевірки та зміни гіпотез, формулювання результату рішення.

Основними критеріями креативності є такі:

– побіжність – кількість ідей, що виникають в одиницю часу;

– оригінальність – здатність виробляти незвичайні ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих;

– сприйнятливість – чутливість до незвичайних деталей, суперечностей і невизначеності, готовність швидко переключатися з однієї ідеї на іншу;

– метафоричність – готовність працювати в абсолютно незвичайному контексті, схильність до символічного, асоціативного мислення, уміння побачити в простому складне, а в складному – просте.

Є дві гіпотези щодо виникнення креативних здібностей у людини. Традиційно вважалося, що творчі здібності виникли поступово, протягом тривалого часу й стали наслідком культурних і демографічних змін. Згідно з другою гіпотезою, висловленою в 2002 р. антропологом Р. Клайном зі Стенфордського університету, креативність виникла внаслідок раптової генетичної мутації близько 50 000 років тому в мозку людини.

Модель творчої людини, по суті, є об'єктивною основою формування економічної системи нового типу, вже основою на інноваційно-креативному мисленні. Процес постіндустріальної перебудови економіки пов'язаний із докорінними змінами в характері праці й типі працівника, їхній утворенні та накопиченні багатства, прогресі суспільства [7].

Розвиток будь-якого суспільства і суспільств загалом можна асоціювати з процесом розвитку як у галузі знань, так і в галузі культури. Людині властиві вірування й бажання, отже, інтенціональність (спрямованість на певний об'єкт) і раціональне поведінку, вірування в логічні істини. Однак інтенціональний стан не є «власністю» агента інтенціональності, він передбачає раціональність і істину, а змістовність свідомості твориться зовнішніми для особистості умовами. Тому саме свідомість є первинним джерелом, наділена смислами інтенціональних установок і закової системи, за допомогою яких досягається раціональність комунікації: приписування якогось значення завжди пов'язане зі свідомістю індивіда і є похідним від його внутрішніх намірів. Тому виховання в середовищі культури, у середовищі формування потреб, формування соціальних установок відіграє найбільш важливу роль у соціальному середовищі, середовищі відтворення людського капіталу, що формує людський потенціал, а відповідно, як наслідок і в середовищі економічних комунікацій [3].

Процес постіндустріальної перебудови економіки супроводжується зміною уявлень про людину як про суб'єкта, відтепер він поданий реалізувальною дією в межах системи, де основними елементами є креативність мислення, інформація та знання, а також сукупність коштів, пов'язаних із їхнім створенням, зберіганням і передаванням. Отже, сучасні уявлення про поведінку людини з погляду економічної теорії базуються на інформаційній, інноваційній і креативній складових поведінки людини, які, у свою чергу, висуваються на перший план в економіці постіндустріального суспільства. Перехід до економіки нового типу, інформаційної економіки, основаної на знаннях, досягненнях у галузі науково-технічного прогресу, переважанні творчої, інтелектуальної складової в діяльності членів суспільства, вимагає

перегляду чинних концепцій поведінки людини з урахуванням основних тенденцій розвитку постіндустріального суспільства. Сучасні концепції трактують індивіда як «творчу людину», «інноваційну людину». Моделі «творчої людини» й «інноваційної людини» є об'єктивною основою формування економічної системи нового типу, у якій відзначається посилення уваги до ролі людського капіталу [11].

Креативність людини виявляється в таких характеристиках, як компетентність, уміння творчо мислити. При цьому під компетентністю розуміється сукупність знань і досвіду, уміння творчо мислити виражається у високому ступені гнучкості й винахідливості під час вирішення певної проблеми, а мотиваційне ядро являє собою складну систему спонукальних сил до дії під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх стимулів [7].

Інноваційна поведінка людини виражається в здатності передбачати майбутні зміни навколишнього середовища й використовувати його для певної користі. Інноваційна людина наділяється такими характеристиками, як індивідуалізм, опортунізм, обмежена раціональність, наявність інноваційної переваги. Крім того, варто зазначити додаткові властивості людини інноваційної: переважання стратегічних цілей над тактичними, комунікативність, адаптивність. Беручи до уваги основну поведінкових характеристик, запропоновані в інституціональному напрямі, а також розвиток цих уявлень, які відображено в моделях «креативної людини» й «інноваційної людини», потрібно відзначити їхнє загальне призначення, що виражається в первісному спонуканні та виконанні подальших дій, необхідних для отримання будь-якого економічного блага [5].

Отже, доведено, що в соціумі невід'ємним чинником розвитку є феномен творчості, без якого не існувало б культурного піднесення суспільства та культури загалом. Творчість, безумовно, є соціокультурним феноменом, який орієнтований у своїй основі на щось нове й виражає сьогодення культури. Творчість – складне і водночас комплексне явище, зумовлене всім розмаїттям соціально-психологічних і психолого-фізіологічних передумов, вона є умовою становлення, самопізнання й розвитку особистості. Творчість – це особлива якість діяльності, що властива людині як соціальній істоті, сприяє зміні та розвитку всіх сфер громадського життя й, беззаперечно, дає змогу подолати різноманітні кризові стани та ситуації, які ставлять перед людиною основні питання сенсу її існування й взаємозв'язків із навколишнім світом. Тобто, саме активна життєва і творча позиція сучасної особистості є одним із чинників подолання екзистенційної кризи.

Отже, на сьогодні є достатньо велика база для відходу від вузької й реалістичної всього лише для 5% населення Землі моделі “homo economicus” і переходу до іншої моделі – “homo creator” (homo creativus тощо), у цільовій функції якої до традиційних цілей – добробут, корисність, задоволенню потреб – додаються специфічні цілі творчої особистості, котра пізнає й діє: самореалізація, прагнення до досконалості, радість творчості, досягнення контролю над зовнішніми обставинами [13].

Література

1. Бузгалін А.В. Економіка знань та інновацій: перспективи Росії / А.В. Бузгалін. – М. : ТЕИС, 2007. – С. 67.
2. Герасимчук І.М. Філософія творчості: [монографія] / І.М. Герасимчук. – К. : ЕКМО+, 2006.
3. Іванов С.А. Витоки креативної економіки. Теоретичні основи формування інноваційно-креативної економіки: перехід від homo economicus до моделі homo creator / С.А. Іванов, А.І. Попов. – К. : ТОВ Видавництво «Креативна економіка», 2009.
4. Питання інноваційної економіки. – 2011. – № 4(4). – С. 3–12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.creativeconomy.ru/articles/14503/>.

5. Маршалл А. Принципи політичної економії / А. Маршалл. – М. : Прогрес, 1983. – Т. 1. – 1983. – С. 152.
6. Мілль Дж.С. Основи політичної економії / Дж.С. Мілль. – М. : Прогрес, 1980. – Т. 1. – 1980. – С. 131.
7. Попов О.І. Розвиток теорії управління людськими ресурсами в працях професора Н.А. Горелова / О.І. Попов // *Известия СПбУЕФ*. – 2008. – № 4.
8. Сапінца П. Чи як культура впливає на економічні результати? / П. Сапінца, Л. Зінгалес // *NBER Working Paper*. – 2006. – № 11999.
9. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку / Й. Шумпетер. – М., 1982.
10. Підприємець України. Ескізи до соціального портрету. – 1995.
11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [Phttp://www.uzluga.ru/](http://www.uzluga.ru/).
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uchebnikionline.com/>.
13. Foster J. *Evolutionary macroeconomics* / J. Foster. – L., 1987. – 244 s.

Анотація

Олексенко Р. І. Від “*homo economicus*” до “*homo creativus*” у соціокультурному середовищі. – Стаття.

Перехід до інноваційно-креативної економіки, основаної на знаннях, вимагає перегляду наявної парадигми “*homo economicus*”. Найбільш докладне обґрунтування ця модель отримала в роботах таких класиків, як А. Сміт, Д. Рікардо. Основою моделі людини економічної є раціональна поведінка, прагнення індивіда отримувати максимальний результат за мінімальних витрат в умовах обмеженості використовуваних можливостей і ресурсів. Однак така спрощена мотивація має обмежений характер, штучно звужує інтелектуальні можливості людини.

Ключові слова: *homo creativus*, *homo economicus*, інноваційно-креативна економіка, креативність, модель творчої людини, модель економічної людини, творчість.

Аннотация

Олексенко Р. И. От “*homo economicus*” к “*homo creativus*” в социокультурной среде. – Статья.

Переход к инновационно-креативной экономике, основанной на знаниях, требует пересмотра существующей парадигмы “*homo economicus*”. Наиболее подробное обоснование данная модель получила в работах таких классиков, как А. Смит, Д. Рикардо. Основой модели человека экономического является рациональное поведение, стремление индивида получать максимальный результат при минимальных затратах в условиях ограниченности используемых возможностей и ресурсов. Однако такая упрощенная мотивация носит ограниченный характер, искусственно сужает интеллектуальные возможности человека.

Ключевые слова: *homo creativus*, *homo economicus*, инновационно-креативная экономика, креативность, модель творческого человека, модель экономического человека, творчество.

Summary

Oleksenko R. I. The from “*homo economicus*” to the “*homo creativus*” in the sociocultural environment. – Article.

The transition to innovative and creative economy based on knowledge requires a revision of the existing paradigm of *homo economicus*. The most detailed rationale for this model is in the works of such classics as Adam Smith, David Ricardo. The basis of the model is economically rational human behavior, the desire of the individual to obtain maximum results at minimum cost with limited capacity and resources used. However, this simplified motivation is limited, artificially narrows the intellectual abilities of man.

Keywords: *homo creativus*, *homo economicus*, innovative and creative economy, creativity, creative human model, economic model of human creativity.